

ԶԱՐԿԱ ՌԻԶԱՐԴՍՈՆ

ԳՐԹԵՐԻ

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԹԱՐԳՄԱՆՆՑ ՊԱՏՐԻԿԸ

Ա. Ընթերցանութեան հիմունքներ.
Բ. Ընթերցանութեան ուղղութիւնը.
Գ. Ինչպիսի գրքեր կարդանք.
Դ. Ընթերց. ամենալաւ ժամանակը.
Ե. Ո՞րքան կարդանք.
Զ. Յիշողութեան ունականութիւնը.
Է. Յուշատետրերի օգտակարութիւնը.
Ը. Ճաշակի զարգացումն
Թ. Բանաստեղծութիւն
Ժ. Թերթելու հմտութիւն

ԺԱ. Թարգմանութեանց օգտակարու-
թիւնը
ԺԲ. Ի՞նչպէս պէտք է կարդալ լրագրե-
րու ամսագիրը
ԺԳ. Ի լուր ընթերցանութիւն և գրա-
կանական աշխատանքներ.
ԺԴ. Գրքեր ճարելը
ԺԵ. Հասարակաց գրադարաններ
ԺԶ. Ընթերցանութեան իսկական օ-
գուտը

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ

«Որդեակ իմ, զգոյշ լեր ի ստանալոյ գիրս բազումս» սրանից երեք հազար տարի առաջ մարդկանցից իմաստնագոյնը: «Եւ վարժ բազում աշխատութիւն է մարմնոյ» աւելացրեց նոյն իմաստունը առաջինից ոչ պակաս իրաւացի մի խօսք (Էկղ. ԺԲ 12): ԺԴ-րդ դարու մեկնիչը շեշտելով բնագրի այդ խօսքերը, եղբակացնում է թէ պէտք է կարդալ միայն սուրբ գիրք և այն գրքերը, որոնց ընթերցումը սուրբ գիրքը հասկանալու համար անհրաժեշտ է: Ժամանակակից վերձանողները ժողովողի արտայայտած ճշմարտութիւնը աւելի ընդարձակ իմաստով են ըմբռնում. սակայն չի կարելի չհամոզուել թէ՛ դրերով հաւաքուած գրական արդիւնքների այն անհուն բազմութեան մէջ, որ սկսուած է պապիրուսի տերեւների շրջանից և բնափայտի կեղևի գրաւոր յիշատակարաններից մինչև մեր ժամանակը, երբ դժուար թէ լինի մի քաղաք, որ տպագրատուն չունենայ,—գրքերի ողջամիտ ընտրութիւնն անհրաժեշտ է: Վնախ քան գրքերի ընթերցանութիւնը, ասում է Դիգրայէլին, անհրաժեշտ է սովորել թէ ինչպէս պէտք է գիրք կարդալ:

Ով որ ուզում է կարդալ սովորել, աչքից չպիտի բաց թողնէ մի ամենապիտանոր հանգամանք, այն է՝ ընթերցանութեան ժամանակ մտքի ինքնուրոյն աշխատանքը ոչ մի բանով փոխարինել չի կարելի: Պատրաստակամ խորհուրդներն ու բարեխիղճ ղեկավարութիւնը կարող են միայն ոգևորել, դէպի ընթերցումն մղել և ոչ աւելի: Գրքերի հետ անձամբ անձին յարաբերութիւն ունենալուն ոչ մի բան փոխարինել չի կարող: Գերազանցի է մի գիրք լաւ իմանալ, քան հարիւրաւոր գրքերի մասին մի ընկած գիտնալ անուղղակի ճանապարհով: Ընթերցանութեան ճաշակը և սովորութիւնը պէտք է զարգանայ ինքնուրոյն կերպով և ոչ պատուաստուելի դրսից: Ընթերցանութեան ծրագիրն և եղանակը մարդու հոգու մէջ պիտի հաստատուին և նրա խելքի ու մտքի մասը դառնան: Առանց սրան կարող է պատահել որ ընթերցանութիւնը ոչ միայն ան-

օգուտ լինի, այլ նոյն իսկ մշաս բերէ: Դօկտօր Մակօշն ասում է. «Դիրքը չպիտի մտածէ ընթերցողի համար, ընդհակառակն նա պիտի ստիպէ նոյն ինքն ընթերցողին մտածելու»: «Ընթերցանութեան դասընթացը» կարող է խիստ բարեբար կամ խիստ մշասակար ազդեցութիւն ունենալ, նայելով թէ ինչպէս են ձեռնարկում: Հանգուցեալ Ալօնզօ Պօտտէր եպիսկոպոսը՝ ամենախելօք գրական դաստիարակներէց մէկը, ընթերցողներին հետեւեալ ողջամիտ խորհուրդն է աւելիս. «Ձեր ընտրած եղանակին գերի մի լինիք, վախենալով փոփոխութիւն ձգելուց նրա ամենապիտքը մանրամասնութեան մէջ». կողմնակի մարդու օգնութեան կարեւորութիւնն և անձնական պակասութիւնները խոստովանելով հանդերձ, պէտք է անձնական ինքնուրոյնութիւնը պահպանել և դէպի ինքն ունեցած յարգանքը չկորցնել: Ով որ ընթերցանելի գրքի կամ բարձր մտածողութեան համեմատ հոգի չէ դնում ընթերցանութեան մէջ, ասում է Միլտոնը, նա մնում է միշտ երկմիտ, վարանող. երևակայելով թէ գրքի մէջն է խորասուզուում, մինչդեռ միայն նրա արտաքինն է աչքից անցնում»:

Կրթուած դասակարգի ընդհանուր կարծիքը հեղինակի արժանաւորութիւնները կամ գրքի նկատմամբ ընդունուում է միայն այն դէպքում, երբ իսկապէս չի հակասում անձնական հայեացքներին: Միանգամայն անօգուտ է պնդել թէ այս ինչ դիրքը դուրեկան է, երբ նա հաճութիւն չի պատճառում, կամ դուրսճանալ նրանով, ինչոր իսկապէս քո աչքումդ անօգուտ է և բոլորովին անհասկանալի: Այս դէպքում եթէ ընթերցողը անկեղծ և մաքրասիրտ չէ, նրանից բան չի դուրս գայ: Փչացած ճաշակը միշտ կարելի է ուղղել, վերստին մշակել և արմատական կերպով փոփոխել, բայց ձևանալը, կեղծելը և արհեստականութիւնը ոչ մի լաւ հետեւանքի չեն հասցնի: Այդ սովորութիւնը պիտի արմատախիլ անել հէնց սկզբից: Եթէ ձեզ բաւականութիւն չի տալիս Շէկսպիրի «Համլէտ»-ը և եթէ դուք միևնոյն ժամանակ հիացման մէջ էք ընկնում որ և է դատարկ վիպասանութիւն կարդալիս, մի ամաչէք անկեղծութեամբ խոստովանել այդ դէպքը բերած ժամանակ. ցաւեցէք դրա վրայ, աշխատեցէք և յուսացէք որ ձեր ճաշակը կփոխուի: Այս հանգամանքը անկեղծութեան և ուղղութեան է տանում, ասում է Բէօրնս, իսկ անկեղծութիւնն ոչ մի տեղ այնքան անհրաժեշտ չէ, որքան այստեղ»:

Երբէք մոռանալ պէտք չէ, որ ամենանշանդուն ընթերցողն իսկ չպիտի պատրէ իրեն այն յուսով թէ կարող է աշխարհի

բոլոր գրքերի նոյն իսկ ամենափոքր մասը կարդալ: «Մի վախենաք, ասում է Պատէր եպիսկոպոսը, որ ընթերցանութեան համար այդչափ գիրք է առաջարկուում և մի փորձէք տիրել այդ բազմութեանը. քաջութիւն ունեցէք ձեր տգիտութիւնը խոստովանել շատ բաներում»: Միայն բրիտանական թանգարանում կայ 1,000,000 հատորից աւելի, իսկ Փարիզի ազգային գրադարանում ոչ պակաս 3,000,000 հատորից: Յայտնի մատենագիր Պէրկլինսը հաշուել է, որ ներկայումս տարեկան 25,000 ոչ պակաս հատորներ են լոյս տեսնում: Ենթադրելով որ երկու շաբթում կարելի է մի գիրք կարդալ, իւրաքանչիւր միջին տեսակի ընթերցողին ընկնում է տարեկան 25 գիրք կամ 1250 գիրք 50 տարուայ ընթացքում: Հետևաբար ամաչել և իւր տգիտութիւնը չխոստովանուիլ շատ գրքերի նկատմամբ անմտութիւն և փոքրորդութիւն է: Միւս կողմից՝ միայն վերիվերոյ և ինքնապատան ընթերցողը կհամարձակուի իւր զարմանքը յայտնել այլոց սակաւ ծանօթութիւնների նկատմամբ, որովհետև արժէ որ այդ մարդը մտածէ իւր վրայ, որ համոզուի թէ հէնց ինքն իսկ տգէտ է: Կառուպէրի խօսքերով «Գիտութիւնը իւր ծանօթութիւններով է պարծենում, իմաստութիւնը համեստութեամբ խոստովանում իւր տգիտութիւնը»:

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Կան բաղդաւոր մարդիկ, որոնք չեն կարողանում ճշտութեամբ որոշել թէ ընթերցանութեան սովորութիւնը երբ ձեռք բերին. այս սովորութիւնը անբաժան է մնում նոցանից մինչև կեանքի վախճանը, օգնում է աւելի և աւելի աճող հետաքրքրութիւն և բաւականութիւն գտնելու ընթերցանութեան մէջ: Աշխարհում այնպիսի տղամարդիկ և կանայք կան, որոնց երիտասարդութիւնն ու ծերութիւնը այնպէս սերտ կապուած են ընթերցանութեան սովորութեան հետ, որ եթէ հարցնելու լինիս թէ երբ ձեռք բերին այդ սովորութիւնը և մօտաւորապէս երբ կթողնեն, միայն Ստէղմանի սքանչելի վիպասանութեան հերոսների նման կարող են պատասխանել. «աւելի լաւ է այդ մասին հարցնէք մատաղահաս աղջկան կամ իմաստուն ծերին»: Երջանիկ է նա, ով որ մանկութիւնից այնպիսի բարեյաջող հանգամանքների մէջ է դրուում, որ ընթերցանութեան սովորութիւնը անզգալի կերպով է ձեռք բերում. երջանիկ է նա, որ շրջապատուած է լաւ գրքերով և ամսագրերով, որի ժամա-

նակը մանկութեան և պատանեկութեան հասակում այնպէս է ըաշխուած որ թոյլ է տալիս նրա մի նշանաւոր մասը ընթերցանութեան նուիրելու՝ մի կողմից դպրոցական պարապմունքներին, միւս կողմից ֆիզիքական աշխատանքին կից: Հասկանալի է թէ որքան մեծ պատասխանատուութիւն կայ այս գործում ծնողների և դաստիարակների վերայ և թէ ինչպիսի ծանր խնդիր է դրուում նոցա առաջ հէնց սկզբից: Գրքերի խոհական ընտրութեան և ընթերցանութեան լաւագոյն եղանակի մշակումն նոցա պարտականութիւնն է:

Ընթերցանութեան սովորութիւնը մշակելու վաղագոյն շրջանում, այն հարցը՝ թէ երբ անմիջական առաջնորդութիւնը կարելի է թողնել և բաւականանալ միայն խորհուրդներով ու ցուցմունքներով, ծնողների և դաստիարակների լիազօր հսկողութեանն է մնում: Գուցէ չափազանց եռանդուն ղեկավարութիւնն աւելի յնասարեք լինի, քան միայն սիրոյ ներշնչումն զէպի ընթերցանութիւնը: Օգտակար է դեռահաս ընթերցողին թողնել գրքերի ազատ ընտրութիւնը և ընթերցանութեան նկատմամբ Հերքերտ Սպէնսէրն ասում է. «Կրթութեան մէջ ինքնազարգացման ամենաընդարձակ տեղը պիտի տալ. պէտք է ջանալ որ մանուկները սովորեն անձամբ մակարեբել ու եղբակացնել: Որքան հնարաւոր է քիչ պէտք է շնչալ նոցա և ստիպել ըստ կարելւոյն անձամբ անձին աւելի շատ մակարեբել: Մարդկութիւնն աւելի յաջողակ դարգացել է միայն ինքնակրթութեամբ. նոյն ընթացքով պէտք է յառաջ խաղայ ամենայն միտք իւր դարգացման մէջ փառաւոր հետեանքի հասնելու համար, որին իբրեւ ապացոյց, ծառայում են այն բազմաթիւ մարդիկ, որ ինքնուրոյն կերպով են դարգացել: Ով որ դպրոցական սովորակա՞ն կրթութիւն է ստացել և համոզմունք է կազմել թէ, միայն այդ կերպ կարելի է կրթուել, նա ի հարկէ մանուկներին ինքնազարգացման չի յանձնի: Բայց միթէ չենք տեսնում, որ մանուկներն առանց կողմնակի օգնութեան են ձեռք բերում ծանօթութիւններից ամենանշանաւորը՝ շրջապատող աշխարհի ծանօթութիւն. որ նոքա իրենք են սովորում մայրենի լեզուն, առօրեայ կեանքի փորձերից հազդին պաշար են փողովում, ձեռք են բերում արտաքոյ—դպրոցական իմաստութիւնը: Միթէ յաճախ չենք զարմանում մեծ քաղաքների փողոցային ընկեցիկ երեխաների անսովոր մտքի վերայ: Եւ որքան մարդիկ յաղթող են ելնում այն բազմաթիւ արգելքներից, որոնք հակադիր են նոցա զարգացման: Այս ամենը համոզում է,

որ բաւական է միայն պատշաճաւոր կարգաւորութեամբ և ձեւով դասաւորել ուսուցման առարկաները և ահա ամեն մի սովորական ընդունակութիւնների տէր աշակերտ ամենամանջան օգնութեամբ կյաղթէ բոլոր դժուարութիւններին: Մանկան մտածողութեան ընթացքը զննելով, յաճախ սուր նկատողութիւններ լսելով նոցա հասկացողութեանը մատչելի առարկաների մասին, հի է որ չի մակարերի թէ նոցա տրամադրութեան տակը թազնուած, կարգաւորուած ոյժերը արագապէս ստիպում են նոցա իւրացնել առարկաներն առանց կողմնակի օգնութեան: Որոճալու մշտական կարևորութիւնը մեր անմըտութեան հետեանքն է և ոչ մանկան յանցանք: Մանկան ուշադրութիւնը կորզելով հետաքրքրող իրողութիւններից, որոնց նա կարող էր ինքնուրոյնաբար իւրացնել, մենք նրա վզին ենք փաթաթում այնպիսի իրողութիւններ, որոնք նրա հասկացողութիւնից վեր են և հետեաբար կորցնում են նրա աչքում ամեն հետաքրքրութիւն. նկատելով որ մանուկը հրաժարուում է ազատօրէն ընդունելու նրանց, մենք նկրտում ենք ոյժով մըտցնելու նրա գլուխը սպառնալիքների և պատիժների միջոցով: Մենք մերժում ենք աշակերտին այն ծանօթութիւնը, որին նա ծարաւ է և դրա փոխարէն լցնում ենք նրա գլուխն այն ինչոր անկարող է մարսել: Այսպիսով մենք տկարացնում ենք նրա ընդունակութիւնները և հետեաբար զգուանք ենք ներշնչում նրան դէպի գիտութիւնն ընդհանրապէս: Մասամբ ի շնորհս մեր անմիտ անտարբերութեան, մասամբ ուսուցման եղանակի մշտական անպէտքութեան, մանուկը դադարում է հասկանալուց առանց բացատրութեան և սովորում է կրաւորաբար վերընդունել աւանդելի գիտութիւնը և մենք մեզ հանգստացնելով ասում ենք թէ՛ կրթութիւնն էլ հէնց այս կարգով պիտի լինի: Մեր ուսուցման եղանակը անգորութիւն յառաջ բերեց. այժմ մենք անգորութիւնը բարձրացնում և մերեղանակի հիմքն ենք դնում:

Սպէնսէրից ընդօրինակած հատուածից, որ բաւական կծու ձևով է արտայայտուած, պատշաճ եզրակացութիւն անելուց յետոյ դժուար թէ այլ ևս հարց ծագի՝ արդեօք շատ յաջողութիւն կունենան այս եղանակով դեռահաս ընթերցողները և նրանք, որոնք կարդալ պիտի սովորեն հասակն առնելիս. նրանք անհամեմատ աւելի խելացի առաջնորդութեան կարիք են զգում քան խստապահանջ դաստիարակի: Իհարկէ և՛ մէկը և՛ միւսը չունենալուց աւելի լաւ է վերջինն ունենալ, քան ոչինչ չունենալ. փորձը յաճախ ցոյց է տալիս, թէ յայտնի հան-

գամանքներում միայն խիստ հրամաններն են օգնում. բայց իբրև ընդհանուր կանոն պէտք է ընդունել, որ աշակերտն աւելի շատ ուղղութիւն է պահանջում, քան խիստ հրաման: Ընթերցանութեան սովորութիւնն աճում, զարգանում է, այլ հշտեղծուում. անհրաժեշտ է այս ի նկատի ունենալ ընթերցանութեան սէր ներշնչելիս: Այնտեղ ուր անհրաժեշտ են խիստ միջոցները, այնպէս պիտի անել որ առաջնորդութիւնը լիովին իւրանայ անձի մէջ և նրա մտքի մասը դառնայ, այլ ոչ կողմնակի միջամտութիւն հանդիսանայ:

Օգտուելով խելօք դաստիարակների խորհուրդներէից, պիտի ջանալ օրուայ՝ ընթերցանութեան համար որոշեալ մասը շահաւէտութեամբ գործադրելու սովորութիւնը իւրացնել: Միսս Իդիս Սիմկօկսը՝ ամենախելօք անգլուհիներից մէկը, ասում է՝ դպրոցական ծանօթութիւնների շատ բաժինը ձեռք է բերւում աւելի վաղ, առօրեայ փորձով: Պատմութիւնը և աշխարհագրութիւնը պիտի լրանան պարբերական հրատարակութիւններից քաղած տեղեկութիւններով: Որեւէ ակնաւոր հեղինակի կամ հերոսի անունն իմանալ և հասկացողութիւն չունենալ նրա հեղինակութիւնների և սխրագործութիւնների մասին, համարեա կատարեալ տգիտութեան է հաւասար: Գիտութիւնների իւրաքանչիւր ճիւղի մէջ իբրև կանոն է ընդունուած, որ որոշումների և բանաձևերի ծանօթութիւնն առանց առարկայի փորձնական հմտութեան, ոչինչ է: Ընդհանուր անստոյգ ծանօթութիւնը, որ չի ճշտուել փորձով, երբեմն աւելի կըրթական արժէք ունի, քան անստոյգ մերկ փաստերը: Կրթութեան արդիւնքները չեն կարող գոհացուցիչ լինել, եթէ ուշադրութիւնը մանրամասնութիւններին է նուիրւում ի վնաս հանգամանօրէն ծանօթութեան առարկայի արտաքին տեսքի և ճաշակի հետո:

Մ—ր Ռէսկինը նկատում է թէ՝ անհրաժեշտ է քաղցրացնել ուսման արմատը, նա՝ առարկաների ոյժից վեր քանակութիւնից յառաջացած չարիքից ազատուելու համար, փրկութիւն է որոնում ժամանակակից մտքի մշտապէս թարմ հոսանքի մէջ: Թող երջանկութեամբ հրճուին մանուկները իրենց հասակում, ասում է նա. լաւ անցուցած տարիներն յիշելու բաներ են, իսկ ժամանակը կը բանայ նոցանում այն ամենը, ինչ որ դպրոցը պահանջում է նրանցից: Ուսման արմատը քաղցրացնելու նկատմամբ ծղուարդ է վերէտ չէն այսպէս է ասում. «Ամենից գլխաւորն այն է, որ զբաղմունքները հրապուրիչ լինեն. ինչ ճանապարհ էլ որ ընտրելու լինենք, այս ընթացքը

պիտի հաճելի լինի անշուշտ. այլապէս՝ մանուկները նայելով Աստծոյ ստեղծած գեղեցիկ աշխարհի վերայ, աւելի շուտ կը վազեն դրօսնելու, քան գիրք ձեռք կառնեն և սորանով նրանց մեղադրել չի կարելի»։ Թէ որչափ հնարաւոր է հեշտացնել և ախորժելի դարձնել սկզբնական ուսուցումն, կարող է ըստ արժանւոյն գնահատել միայն նա, որի առաջին քայլերը բացուել են խոհուն հօր կամ մօր, ուսուցչի կամ բարեկամի ձեռքով։ Կարիք չկայ ասելու թէ որչափ կենդանի պահանջ է զգուս առաջնորդողի նա, ով զուրկ է մնացել նրանից հէնց սկզբից։

Սակայն սրանից չի հետևում թէ ով ինքն իրեն է յանձնուած կրթութեան դործում պիտի յուսահատուի. յաջողակ ինքնակրթութեան և ապագայում կեանքի զանազան ասպարէզներում գիտեցածը յաջողութեամբ դործածելու օրինակներ, նոյնիսկ այնպիսի հանգամանքներում, ուր ոչ միայն ժամանակի և զրբերի այլ և զրբի երեսը լուսաւորող մօմի կարօտութիւն անգամ կայ, շատ ունինք։ Այդպիսի օրինակներից, երբ ընթերցանութեան սովորութիւնը ձեռք է բերւում և արմատանում է հակառակ բոլոր խոչնդոտների, կարելի էր մի ամբողջ գիրք կազմել։ Բայց հերիք է նրանցից մէկը յառաջ բերենք, որ յարգելի Ռօբէրտ Կօլիէրն է պատմել իւր մօտիկ անցեալի անձնական յիշողութիւններից։ Իւր ասպարէզը դարձնոցն ընտրելով անգլիական մի աննշան քաղաքում, ժամանակով նա ամերիկական նշանաւոր քարոզիչներից և հեղինակներից մինն եղաւ։ Վիամենում էք իմանալ, թէ ինչպէս ես քարոզիչ եղայ, դարձաւ նա միանգամ իւր ունկնդիրներին։ Մանկութեանս մէջ օր ու գիշեր Բենիան, Կրուզօ և Հօլլամիդ էի կարդում. իմ հրճուանքս միայն դրանք էին, մնացած բոլոր բաների վրայ նայում էի, իբրև պարտաւորական աշխատանքի։ Բացի դրանից ես բաւականութիւն էի զգում Աստուածաշնչի և Շէկսպիրի ընթերցանութիւնից. այս զրբերը նոյնքան թանգ էին ինձ համար, որքան կենդանի ջրի աղբիւրը և ահա հէնց այդ ժամանակում ես վճռեցի ամբիօսի նուիրուել։ Ընթերցանութեամբ տարուելով ես անզգալի կերպով մտքերս պարզ և մէկին արտայայտելու հմտութիւնը ձեռք բերի։ Մինչև ութ տարեկան հասակս ես դպրոցում սովորեցայ, իսկ ութնամեայ հասակիցս սկսած ես երեքտասան ժամեայ աշխատանքի մտայ... Բենիանի և Կրուզօյի ծանօթութեամբ ընթերցանութեան անյազ ծարաւ զգացի։ Նոյն իսկ համագիրութեան պոկոտուած հատորը մի քանի անգամ կարդացի։ Քանիցս կարդացել եմ

այն, ինչ որ մինչև անգամ չէի կարող հասկանալ, Յիշում եմ, ամենամեծ բաւականութեամբ կարողացի քարոզչական ընկերութեան մի ինչ որ հին հաշիւ, այնտեղ խօսքը Չինաստանի և Լաբրադորի մասին էր։ Ես կարծում եմ, որ ընթերցանութիւնը և սննդառութիւնը նման են միմեանց. երբ քաղցը յագեցած է՝ խտրող ես դառնում. ևս յիշեցի այդ հաշուի մասին լոկ նրա համար, որ նրանում խօսքը Հուդոնի գեղազուարճ հովտի մասին է։ 1839 թ. ծննդեան տօներին արձակուրդ չը տուին ինձ. այդ պատճառով ես սաստիկ վշտացած էի, որ շատ բնական էր իմ մանկական հասակի համար, ես օճախի մօտ նստած էի, երբ ներս մտաւ ձերունի կալուածատէրը. «Գիտենալով որ սիրում ես ընթերցանութիւնը, ես քեզ համար մի գիրք բերեցի» ասաց նա։ Իրվինդի նկարագիրն էր այն. այդ գրքի մասին երբեք չէի լսել։ Նա այնպէս գրաւեց ինձ, որ ընթերցանութիւնը վերջացնելիս կարծես խոր քնից դարթեցի։ Այդպիսի մի հաճոյք ես չէի դպցել ամենամատաղ հասակումս, երբ Կրուզոյով է հրապուրուում Կորցրած արձակուրդիս ամսոսանքն անհետացաւ. այժմ ես համոզուեցայ, որ գիրք էլ կայ, գիրք էլ։ Մրանից յետոյ ընթերցանութեան ծարաւս այլևս չը կոտրուեցաւ։ Մոմը վերջանալիս նստում էի օճախի մօտ և՛ աւելի լուս. տեսնելու համար, գլուխս դէպի կրակն էի խոնարհեցնում։ Ես կարդում էի հաց ուտելիս կամ դարբնոցի փուքսը փչելիս, նոյն իսկ գնալիս, երբ ինձ տեղ էին ուղարկում. կարդալով կարդանում էի մի ժամուկը չորս մղոն անցնել. իմ ներքին աշխարհս ամբողջապէս գրքերի մէջն էր կենդրոնացած։ Ես նոյնքան քիչ էի մտածում թէ մի օր քարոզիչ կը դառնամ, որքան դուք ձեր տղայութեան մէջ չէիք սպասի ձեր մէջ տեսնել ինձ։ Ես համոզուած եմ, որ եթէ երեխան մի բանի համար սէր ունի, լինի գիրք թէ մի այլ աշխատութիւն՝ նկարչութիւն, մեքենագործութիւն կամ երաժշտութիւն, այդ սէրը նրա մէջ ազնիւ հակումներ կը բնայ և կը բարձրացնի նրան հասարակութեան աչքում։ Իմ ընկերներիցս երկուսը, երեքը ինձ նման սիրում էին գրքեր։ Մենք բարեկամացանք և ընթերցանութիւնը թոյլ չէր տալիս մեզ կոպտութեամբ կեղտոտուել. նա արեցութիւնից հեռու պահեց մեզ։ Յիշում եմ դեռ տղայութեանս հասակից, թէ ինչպէս էի կարդում Մախոլէյի նկարագիրը Բէկօնի մասին և յափշտակւում էի նրա գրական գեղեցկութիւններով. այսպիսի հանդամանքում ես շարունակ ամսոսում էի, որ ինձ չի յաջողուել լաւ ուսում ստանալ։ Այս թերութիւնն զգում էի ես իմ ամ-

բողջ կեանքի ընթացքում և ահա այդ էր պատճառը, որ ընթերցանութեան անյազ ծարաւ էի զգում: Եւ եղան նման տոկուն էի և երկու մարդու չափ կարող էի աշխատել. այսպիսով ինձ համար անզգալի կերպով եւ վարդապետի ինչպէս սերմնացան, որ բարի սերմեր է սերմանում իւր արտում:

Անհրաժեշտ է ընթերցողի՝ լինի նա պատանի թէ հասակըն առած, միւնսյնն է, և զրքերի մէջ բարեկամական կապ հաստատել: Եթէ զիրքը ինչպէս և դաստիարակը դաժան են, եթէ նրանց կենակցութիւնը պատուհասող ոյժ կամ դատաւորն է յիշեցնում, այն ժամանակ դժուար թէ նոքա կարողանան բարեբար, օգտակար ազդեցութիւն դրծել: Բարեկամական զգացմունքի զարգացումը մի այնպիսի վիճակ է պատրաստում հագու մէջ որով ամենայն ինչ հեշտ և հնարաւոր է դառնում: Երբ բարեկամական յարաբերութիւն կայ դէպի դաստիարակն ու զիրքն աշխարհը սանիկի համար աւելի լայն հրապուրիչ է դառնում: Պետրաբըն այսպէս է խօսում գրքերի մասին. «Եւ այնպիսի բարեկամներ ունիմ, որոնց շըրջանն ինձ համար հաճելի է, նրանք բոլոր երկիրներին և բոլոր ժամանակներին են պատկանում: Նրանք աչքի են ընկել զանազան ասպարէզներում և իրենց գիտական հմտութիւններով բարձր պատիւների արժանացան. նրանք խիստ մատչելի են, որովհետեւ միշտ իմ ձեռքումն են. նրանց հասարակութիւնից օգտւում եմ ինչպէս կամենում եմ. նրանք ընաւ չեն ձանձրացնում ինձ, ընդհակառակն անմիջապէս պատասխանում են իմ հարցերին: Նրանցից ոմանք անցած գնացածի պատմութիւնն են անում ինձ, միւսները բնութեան զաղտնիքներն են բաց անում իմ առջև: Ոմանք ուսուցանում են ինց ապրելու եղանակը: միւսները մեռնելու: Ոմանք իրենց կենդանութեամբ ցրւում են հոգսերս ու թշխիծս, միւսներն ամրացնում են հոգիս, ուսուցանելով զսպել բաղձանքներս և ամեն բանում ինքս ինձնից կախումն ունենալ: Մէկ խօսքով նրանք բաց են անում իմ առաջս բոլոր հնարաւոր ճանապարհները դէպի գիտութիւններն ու արուեստները և եւ նրանց ցուցմունքների վրայ միանգամայն վստահ եմ: Սէր Վիլիամ Վելլերը շատ սիրուն կերպով նկատում է գրքերի համար. «Իմ առանձնասենեակումը եւ կարող եմ համոզուած լինել, թէ ամենախելօք մարդկանց հետ եմ զրուցատրում. այն տեղից դուրս գալով եւ չեմ կարողանում պաշտպանուել անմիտների հասարակութեան դէմ: Զօն Հերշէլը գրքերն անուանում է «բնօրի հասարակութիւն բոլոր պատմական ժամանակների»: Կենսական բոլոր հանգամանքներում

մարդուն նեցուկ տուող միակ հրապոյրը, երջանկութիւն և հոգու ազնուութիւն պատրաստող աղբիւրը, մեր ցանկութիւններին հակառակ ընթացող կենսական բոլոր ձախորդութիւնների դէմ մեր պաշտպանն ու նրանց սպառնացողը՝ ընթերցանութեան սէրն է։ Արծարծեցէք այդ սէրը, գոհացում տուէք նրան և դուք համարեան, երջանիկ կանէք մարդուն, եթէ՝ իհարկէ գրքերի լաւ ընտրութիւն անել կտար նրան։ Դուք նրան կը մօտեցնէք բոլոր ժամանակների ընտիր հասարակութեան մէջ, կը մօտեցնէք սրամտութեան, վեհութեան, մաքուր բնաւորութեան օրինակներին, որոնք երբ և իցէ մարդկութեան զարդն են եղել։ Դուք կը մօտեցնէք նրան բոլոր աղգների, բոլոր ժամանակների հետ։ Գրքերն անձանթ աշխարհներ են բացանում մարդու առաջ։ Վիլիամ Չաննինգն ասաց գրքերի մասին. «Ընտիր գրքերում մեծ մարդիկը զրուցատրոււմ են մեզ հետ, բաց են անում մեզ իրենց սրբազան խորհուրդները։ Գրքերը հեռաւորների և հանգուցեալների ձայներն են։ Նրանք իսկական հարթաչափեր են։ Ամեն մարդու՝ ով կը կամենայ ըստ արժանոյն օգտուել նրանցից, նրանք տալիս են ընտիր հասարակութիւն, որ կազմուած է մարդկային ցեղի ամենամեծ ներկայացուցիչներից։ Խնչ փնաս որ ես աղքատ եմ, որ բարեկեցութիւնը չի ուզում այցելել իմ խաւար բնակարանին, եթէ ուսումն և բանաստեղծները բարեհաճում են մտնել իմ յարկիս տակ, եթէ Միլտոնն իմ շէմքս կոխելով դրախտն երգէ, եթէ Շէկսպիրն իմ առաջ մարդկային սիրտը բանայ և երևակայութեան աշխարհը տանի ինձ. եթէ Ֆրանկլինի գործնական հմտութիւններով իմ միտքս հարստացնի։ Ես չեմ գանգատուի թէ կըթուած հասարակութեան մէջը լինելու պակասութիւնն ունիմ. գրքերը կ'օգնեն ինձ քաղաքակիրթ մարդ դառնալու, եթէ նոյն իսկ ես ընտիր հասարակութիւնից օգտուել չը կարողանամ։ Գրքերին ոչ մի բան փոխարինել չի կարող. նրանք միայնակեցի, հիւանդի, նեղեալի ուրախ և հաճելի ընկերներն են։ Համայն աշխարհի գանձերը չեն կարող փոխարինել այն օգուտներին, որ նոքա են տալիս։ Թող ամեն ոք ջանայ, որքան հնարաւոր է, ընտիր գրքերով շրջապատել իրեն, թող հոգայ գրադարանին մերձեցնել թէ իրեն և թէ՛ իւր ընտանիքին։ Գրքերի համար արժէ որևէ փառակեցութիւն գոհել։ Զարմանալի չէ Ֆենելոնի գեղեցիկ խօսքը. «Եթէ աշխարհի բոլոր թագաւորութիւնների կորաղիօններն իմ գարշապարի շուրջը թափէին իմ գրքերիս և ընթերցանութեան սիրոյս փոխարէն, ես արհամարհանքով յետ կը մղէի նրանց։ Պատմաբան Հիբբոն

այսպէս է ասում. «Գրքերի սէրը իմ կեանքիս փառքն ու պարծանքն է, ես այն չէի փոխի Հնդկաստանի բոլոր գանձերի հետ»:

Մեծ ընթերցողների այս բոլոր իմաստուն արտայայտութիւններն ապացուցանում են թէ մարդս ընթերցանութեան սովորութիւնը դարգացնելով իւր մէջ, ձեռք է բերում ոչ միայն իւր ծառայութեանը պատրաստակամ բարեկամներ, այլ օգտակարութեամբ կարգաւով կարող է հաստատապէս ասել. «Իմ գլուխը՝ իմ թագաւորութիւնս է»:

ԻՆՉՊԻՍԻ ԳՐՔԵՐ ԿԱՐԴԱՆԻՔ

«Ինչպիսի գրքեր կարդանք»: Այս հարցին պատասխանելու համար պէտք է աչքէ անցնել ամբողջ գրականութիւնը. այս հարցն այնչափ կարևոր է, որ մէկ մարդու անձնական կարծիքը՝ որքան էլ բարեխիղճ և ձեռնհաս լինի, վճռել չի կարող: Տարբեր ճաշակներ, տարբեր կարիքներ, պահանջում են և տարբեր ցուցմունք: Ես գերադասում եմ աւելի յայտնի մարդկանց խօսքերով արտայտել իմ անձնական կարծիքս այս գլխում:

Մասնաւորապէս գրքերի ընտրութեան խնդրի նկատմամբ վճռապէս դատելիս, մենք համոզուում ենք, որ միայն չնչին և անարժէք ձեռնարկներն են, որ ընթերցանութեան կարգաբանեալ ընթացքն են նախադրում: Առաւել ողջամիտ մանկավարժներն ամենևին աչքից չեն փախցնում այն հանգամանքը, թէ գրքերն ընթերցողների համար են և ոչ ընթերցողները գրքերի: «Ընթերցանութեան ընտիր եղանակն, ասում է Էմէրսօնը, բնականն է, այլ ոչ մեքենականը, որ ժամերն ու երեսներն է հաշւում: Ուսանողը մի գլխաւոր նպատակի պիտի ձգտի, այլ ոչ ցրուէ իւր միտքը ամեն ձեռքն ընկածի վրայ: Թող կարգայնա ինչոր իրեն անհրաժեշտ է և չծանրաբեռնէ յիշողութիւնը ամեն տեսակ անիմաստ բաներով: Եթէ ամբողջ ազգերն իրենց քաղաքակրթութիւնը մի գրքից էին քաղում, ինչպէս օրինակ՝ Եւրոպայի մեծ մասը՝ Աստուածաշնչից, Պարսկաստանը՝ Հաֆիզից, Չինաստանը՝ Կօնֆուցիոսից, Սպանիան՝ Սերվանտեսից, ուրեմն շատ հաւանական է, որ մարդկութիւնն աւելի շահ կունենար, եթէ վատ հեղինակների ստեղծագործութիւնները անհետ կորչէին աշխարհի երեսից և միայն դասական հեղինակների լաւագոյն գրքերը մնային, ինչպէս օրինակ՝ Շեկսպիրը, Միլթօն և Բէկօնը Անգլիայի համար»:

էմէրսօնը շարունակութեան մէջ համոզում է «վատ գիրք մի կարդա՛ւ: Գրքի ընտրութեան համար նա հետեւեալ կանոններն է տալիս. Ա. Մի կարդա՛ք այն գիրքը, որի լոյս տեսնելու օրից դեռ մի տարի չի անցել. Բ. Կարդացէ՛ք միայն այն գրքերը, որ վարկ ունին. Գ. Կարդացէ՛ք միայն այն, ինչ որ ձեզ դուր է գալիս, որովհետեւ՝ ինչպէս ասաց Շէկսպիրը, «Օգուտ չկայ այն բանում, որից հաճոյք չես զգում. սովորեցէ՛ք միայն այն, դէպի որը սէր էք տածում»: Ի հարկէ այս կանոններից առաջինն անպայման հետեւել չի կարելի: Միւս կողմից, միայն դասականների փեշիցը բռնելով՝ ընթերցողը ժամանակակից գրականութիւն աչքից կորցնելու վտանգի մէջը կ'ընկնի, թէպէտ և սրանից այնպիսի դժբաղդութիւն չի ծագի, ինչպիսին նորագոյն՝ մեծ մասով անպէտք գրքերի վրայ ծախսած ժամանակի կորստից:

Կարլէյլի կարծիքով գրքերը երկու խմբակցութեան են բաժանուում՝ ոչխարների և այծերի: Ընթերցողները վտանգ չեն սպասում, մինչդեռ վտանգը մեծ է. նա աճում է ոչ օրերով, այլ՝ ժամերով և դաստիարակի վրայ սրբադան պարտք կայ անխոնջ հետեւելու գրքերի ընտրութեան: Նա պիտի իմանայ որ գրքերը՝ ինչպէս և մարդկային հոգիները, ոչխարների և այծերի են բաժանուում: Իբրև հովիւ՝ նա պիտի ջոկէ վերջիններին և իւր ձախ կողմը կանգնեցնէ, խիստ հսկելով, որպէս զի նրանց ապականիչ շունչը չդիպչի կրթողոյ սերնդի մաքուր առողջ հոգուն:

Գրքերի երկու խմբակցութեան ստորաբաժանումն աւելի ճշտութեամբ Ռէսկինն է անում: Նրա կարծիքով գրքերը բաժանուում են բոպէականի և մշտնջենաւորի: Նկատեցէ՛ք այս զանազանութիւնը, որ բացառապէս գրքերի արժանաւորութիւնից չէ կախուած: Միայն վատ գրքերը չեն, այլ լաւերն էլ կարող են կարճատև լինել: Բոպէական գրքեր կան և՛ վատ և՛ լուս: Նախ քան յառաջ գնալը, ես այս երկու խմբակցութիւնները կորոշեմ: Բոպէական լաւ գրքեր կարող են լինել՝ օրինակի համար որևէ հեղինակի հետաքրքիր, օգտաւէտ յայտնութիւնները, որ ուրիշ կերպ չի կարողացել արտայայտել, բայց եթէ տպագրութեամբ... Այս տեսակին են պատկանում ճանապարհորդական գեղեցիկ պատմութիւնները, երգիծական սրամիտ դիտողութիւնները ժամանակակից խնդիրների վրայ, կենդանի բանաստեղծական զրոյցները նորութեան ձևով, անցեալ պատմութեան իրողութիւնների բարեխիղճ հաղորդութիւնը. բոլոր այսօրինակ բոպէական գրքերը, որոնց թիւն

աճում է ուսման ծաւալման հետ, իրենց դարու բնաւորութիւնն ներկայացնում: Անշուշտ, նրանք ահագին օգուտ են տալիս և մենք արհամարհելով նոցա շատ բան ենք կորցնում: Միւս կողմից մենք աւելի վատ արած կը լինենք եթէ այսպիսի շարադրութիւններն իսկական գրքերի տեղը դնենք: Դրանք իսկապէս ասելով գրքեր չեն, այլ տեղեկութիւններ լրագրական ձևով: Մեր բարեկամների նամակները որոշ ընդունւած կարող են շատ հետաքրքիր լինել, բայց թէ արժանի է նրանց պահել, այդ դեռ հարց է: Մենք մեծ կարիք ենք զգում լրագրերի, բայց մի անգամ կարդալուց յետոյ նրանց հետաքրքրութիւնը կորչում է: Որեւէ տեղի հետաքրքիր նկարագրութիւնը, ճանապարհի, հիւրանոցների, անցած տարուայ եղանակի մասին եղած վրոյցը, որեւէ զուարճալի պատմութեան կամ գործի հանգամանքների հաղորդութիւնը՝ թէկուզ գրքոյկով, իսկապէս չի կարելի գրքի տեղ դնել և այդ տեսակ յօդուածների ընթերցումը իսկական ընթերցումն չէ: Գիրքը թրուոցիկ նկատողութիւնների և տեղեկութիւնների բնաւորութիւն պիտի չունենայ. նա պիտի նախասահմանուի երկար դարերի համար: Յաճախ մի գիրք տպագրուում է միայն նրա համար, որ հեղինակը չի կարող միաժամակ խօսիլ հազարաւոր ունկնդիրների հետ. եթէ հնար լինէր նա իւր մտքերը բանաւոր կերպով կարտայայտէր. այսպիսի դէպքում գիրքը նրա խօսքի բազմապատկիչն է դառնում: Դուք ուզում էք խօսել ձեր բարեկամի հետ, որ Հնդկաստանումն է, բայց չէք կարողանում և ահա տպագրուած գիրքը ձեր խօսքի հաղորդիչն է հանդիսանում: Բայց գիրքը միայն նրա համար չի տպագրուում, որ մտքի բազմապատկիչ կամ հաղորդիչը լինի, այլև միևնոյն ժամանակ նրա պահարանը: Հեղինակը ընթերցողին հաղորդում է այն, ինչ որ իրեն ճշմարիտ, օգտակար և անկասկած գեղեցիկ է հրեւում: Նա այնպիսի մտքեր է տալիս, որ ուրիշները դեռ չեն արտայայտել, ընդհանրացնում է նրանց աւելի ճոխ և անշուշտ գիւրդմբունքի ձևով: Իւր կեանքի ամբողջութիւնն յառաջ բերելով հեղինակն աշխատում է մշտենջնաւորել այն ամենը, ինչ որ իւր հասկացողութեամբ ճշմարիտ է, ինչ որ իսկական իմացականութեան է. արժանի, այն ամենը ինչ որ յաջողուել է իրեն՝ իբրև տիեզերքի մի մասնիկի անձամբ փորձել, կրել: Եթէ հնար լինէր նա ապառաժի վրայ կը քանդակէր իւր մտքերն ասելով. «Սրանք են միայն իմ ամենալաւ նսլը» մնացած բաներում ես նման էի ուրիշներին՝ ուտում, խմում, քնում, սիրում, ատում էի ինչպէս ուրիշները. իմ կեանքս ջրի

շողի էր լոկ, կար և չկայ. բայց ահա ես այս տեսայ և իմացայ, այս իմ մասն է և ձեր ուշադրութեանն արժանի: Այս ամենը նա գրեց ճշմարիտ ոգևորութեան ազգեցութեամբ ինչպէս որ կարողացաւ և նրա գրածը գիրք եղաւ:

Միտաէր Ռէսկինը բացատրում է նոյնպէս թէ գրքի արժանաւորութիւնը չափուում է ընթերցողին տալիք օգտի չափով: Ենթադրու տեսակ գրականութիւն կայ, ասում է Դը-Կէնսի՝ դրական գիտութիւնների և մտաւոր զօրութեան գրականութիւն. եթէ գիտութիւնը չի կարող զօրութիւն դառնալ, կ'մնայ իբրեւ մտքի անպէտք խոտան: Գրքի ընտրութիւնը բաւական կ'հնչտանար ընթերցողի համար, երբ գիրքը ձեռք առնելիս նա ինքն իրեն հարց տար թէ ինչ օգուտ կարող է քաղել այդ գրքէից: Այս հարցը միշտ դէպի լաւ գրքեր կառաջնորդէ և եթէ ոչ միշտ դէպի լաւը, գոնէ դէպի օգտակարը:

Հոմերոս, Պլուտարքոս, Հերոդոտոս, Պլատոն, Վիրգիլիոս, Լիվիոս, Տակիտոս, Դանտէ, Տասսօ, Պետրարք, Սերվանտէս, Թոմաս Գեմքացի, Գէօթէ, Շիլլեր, Չառսէր, Սպենսէր, Շէկսպիր, Միլտոն, Բէկոն, Թոմաս, Բրաուն, Բենիամն, Ադդիսօն, Գրէյ, Սկոտտ, Վօրդսվորդ, Հաուսօրն, Էմէրսօն, Մօտլէյ, Լօնգֆէլօ, Բրիանտ, Լօվէյլ, Հօյլման և Վիտիէր—ահա այն հեղինակները, որոնց կարգալիս իզուր ժամավաճառ լինելու վտանգաւոր քայլը չ'ենք անում: Սակայն ճաշակները տարբեր են. մէկը գերադասում է Վօրդսվորդին Կառպէրից, միւսը Բանկրօֆտին աւելի օգտակար է համարում Հերոդոտոսից, երրորդը հաւատացնում թէ Էբերսի «Ուարդէի» նման, կամ Կինգսլէի «Հիպատի» նման պատմական վիպասանութիւնները անհամեմատ աւելի խրատական են Գրօտի «Յունաց պատմութիւնից» կամ Հիբթերցող պէտք է անձամբ որոշէ թէ ինչն է իրեն աւելի օգտակար. իւր որոշման մէջ նա կարող է առաջնորդուել հեղինակաւոր անձանց կարծիքով, ի հարկէ իւր անձնական հայեացքն էլ պահելով հանդերձ: Գիրք ընտրել միւսնոյն է թէ բարեկամ գտնել. եւ մէկ եւ միւս դէպքում մենք բարոյական շահ և բարձր բաւականութիւն ենք սպասում:

Մարիա Արնօլդը, որի խորհուրդները սակայն չի կարելի միշտ անապշման ընդունել, խօսելով ընթերցանութեան կարիքի մասին, մարդու ամենաբարձր ձգտումների շարքն է դասում այն. «Քաղաքակրթական զարգացումը աղքատին էլ նոյնպէս անհրաժեշտ է ինչպէս և հարստին. ներկայումս կըրթութիւնը շատ քիչ բան է տալիս թէ մէկին և թէ միւսին,

